

Úvodem k monotematickému číslu

Všudy přítomné odkazování na počátek nového století se pozvolna stává banalitou, přesto čtenář tohoto shodou okolností „historického“ čísla *Sociologického časopisu* doufejme unese, když v úvodní poznámce připomeneme relevantní otázku epochální a možná definitivní (?) proměny moderní společnosti ve společnost rizikovou. Někteří ji považují za vskutku zásadní zvrat charakterizující konec 20. století, a v tomto směru zvolené téma reprezentuje také určitý průnik mezi sociologií, kriminologií, sociální politikou a dalšími obory. Naše volba však ve skutečnosti vycházela z rozměru nepoměrně skromnějšího: považovali jsme za užitečné porozhlédnout se, jak vypadá stav kriminality a postojů veřejnosti v ČR po deseti letech vývoje v demokratické společnosti. Připomeňme jen, že v oblasti zkoumání anomie, sociální deviace a kriminality přinesl *Sociologický časopis* v tomto období pouze jednu (a to v roce 1994) kondenzovanější pohled.

Skupina badatelů působících v této sféře výzkumu není celkově příliš početná ani institucionálně členitá. Důležitou a zčásti integrující roli plní *Institut pro kriminologii a sociální prevenci*, a proto je potěšitelné, že vydání tohoto čísla koresponduje s 40. výročím založením tohoto ústavu, ba může být považováno za malý neformální dárek k významnému jubileu. Institut je samozřejmě významně zastoupen mezi přispěvateli tohoto čísla a představuje mimo jiné také významnou oporu činnosti sekce sociální patologie *Masarykovy české sociologické společnosti*.

Při koncipování čísla jsme se snažili vyvážit úzce kriminologické aspekty s širším a teoretičtěji fundovaným sociologickým pohledem. V této souvislosti bude užitečné stručně rekapitulovat to, co díky kolegům zabývajícím se sociologickou teorií tvoří již víceméně obecně známé předpoklady našeho uvažování o kriminalitě v kontextu transformace a modernizace společnosti.

Úvodem k analýze bezpečnostních rizik a jejich vnímání ze strany veřejnosti se chceme zmínit o onom „ontologickém“ aspektu, který vymezuje základní úhel pohledu. Zatímco donedávna byl pojem rizika spojen obecně spíše s ohrožením stability systému, s nežádoucími odchylkami (a měl tedy ráz ojedinělé „patologie“), v současnosti se již stává inherentní složkou systému a spoluurčuje jeho podstatu. Riziko tudíž nevystupuje jenom jako víceméně vnější hrozba, nýbrž jako integrální složka procesu vývoje společnosti. I když se tak (nejrůznější, tzn. nejen bezpečnostní) rizika stávají neodmyslitelnou součástí každodenního života, nepřestávají občany iritovat: veřejné mínění občas podléhá „morální panice“, projevuje však současně značná očekávání, pokud jde o zvládnutí, o „management“ rizik.

Na fenomén normalizace rizik upozornil jako jeden z prvních Charles Perrow v knize *Normal Accidents. Normal Catastrophes. Living with High-Risk Technologies* z roku 1984. Jím zmiňovaná široká akceptace rizika vedla k zavádění určitých preventivních administrativních praktik. Současně se ukazuje, že na řízení *ex ante* (tj. řešení otázek s potřebným předstihem) byrokratické systémy nestačí a mnohem větší šance skýtá participace, změna jednání a myšlení aktérů.

Beckova *Riziková společnost* se záhy stala bestsellerem, který významně ovlivnil také kriminologický diskurs (některé typické odkazy najde čtenář tohoto čísla v článku K.

Sessara). Beck odhalil především praktiky scientizace rizik. Deklarace propojení politiky a vědy, které je do značné míry pouze zdánlivé, působí spíše jako víra v expertní systémy vědění. Byrokratické systémy dokáží s riziky obrátě manipulovat a politické strany pak převádějí „kosmetickou symbolickou detoxikaci“ anebo „inscenují perfekcionistické smíření s riziky“ (srv. Suša 1998: 50 in *K sociologické reflexi modernizace*, Acta Universitatis Carolinae, Studia Sociologica IX, Praha, Karolinum). Beck směřuje ke kritice takto se šířící „organizované nezodpovědnosti“, což ale zřejmě není zrovna případ zajištění bezpečnosti v oblasti omezování kriminality. Jistě ale platí, že zde nevystačíme se snahou o prevenci, o vytváření příslušných institucí, naopak významným zůstává aktivní působení zdola. V tomto směru má jít dokonce o jistou rekonstrukci institucí, o revitalizaci politiky, která se zatím jeví spíše jako veřejně financovaná reklamní agentura nabízející světlé stránky vývoje, o jehož konečných dopadech toho ani příliš neví.

Nejen výzkumníkům, ale též představitelům státních orgánů a tvůrcům politiky je dnes vhodné připomenout, že Ulrich Beck adresuje moderní vědě řadu kritických výtek. Z metodologického hlediska se jeví jako nejdůležitější moment *reflexivity*, který požaduje konfrontaci společnosti s jejími vlastními principy a nezamýšlenými důsledky. V tomto směru zasluhuje kritiku i soudobá sociologie, protože reflexivní modernu nelze analyzovat pomocí „receptů“ na modernu jednoduchou. Moderní společnost nicméně není jen riziky ohrožena, ale dokáže na nich i profitovat: objevují se nové potřeby a rizika jsou takřkajíc „bez konce“. Z vědění o rizicích se stává byznys, aniž je možné některé otázky „expertně“ rozhodnout.

Ve vyspělé moderní společnosti se jak známo nerozděluje jenom dobro, ale také různá „zla“. Riziková společnost má proto špatné svědomí a předpoklad důvěry nahrazuje strachem. K tomu vedou například úvahy A. Giddense [1998] o vztahu důvěry, rizika a štěstí, které tvořilo nutnou součást života v tradiční společnosti. Moderní společnost nabízí podle Giddense lidem sice více bezpečí, ale také některá globální rizika nejružnější povahy. Pokud občané spoléhají na více či méně abstraktní systémy a na vykalkulovatelnost rizik, může to způsobit ztrátu vlastní identity (když původní důvěra nebo víra v osud se přeměňuje v odhad rizika). Probíhající *institucionalizace rizika* často přináší drobné, nenápadné změny. I když velké systémy jsou zranitelnější, přesto nadále pokračují procesy globalizace ekonomiky, kultury i politiky. Rozvoj nejružnějších podpůrných státních sítí je trochu paradoxně provázen poklesem úlohy národního státu a postupující internacionalizací života.

Také Giddens vyjadřuje určité rozpaky nad možnostmi sociologického poznání a nad důsledky vyplývajícími z jeho praktického využití. Jedním z „důsledků modernity“ se stalo to, že „durkheimovské statistiky“ rekonstituují svět a stávají se součástí moci. Giddens tak pokračuje v kritice pozitivistické tradice z pozic konstruktivismu. Samo vědění nezaručuje lepší kontrolu osudů, intervenují do něj čtyři vnější faktory: moc, hodnoty, nezamýšlené důsledky, reflexivita (neexistuje stabilní sociální svět, poznávání jej trvale proměňuje).

Toto vše český čtenář nejspíše zná. Proto bychom mu rádi ukázali, jak se tato východiska promítají do kriminologického diskursu. Široký pohled na věc charakterizuje vstupní stať předního německého kriminologa *Klausa Sessara*. Je cenná díky úsilí o propojení „objektivních“ tendencí s výsledky výzkumů veřejného mínění a s analýzou mediálního diskursu. Typické je zde zdůraznění strachu či obav z kriminality jako jevu *sui generis*, který obsahuje momenty sociální konstrukce a jisté iracionality. Pro českého

čtenáře navíc reprezentuje širší, přinejmenším středoevropský kontext a nabízí v tomto směru možnosti porovnání. Předběžně by bylo možno poznamenat, že z metodologického hlediska je právě možnost srovnávat transformující se společnost bývalé NDR s tradičními spolkovými zeměmi něčím unikátním, na druhé straně nelze vyloučit, že právě díky tomuto „každodennímu“ porovnávání občany mohou fenomény relativní sociální deprieve nabývat větší váhy v této části Německa nežli v České republice.

Do českého kontextu by měla čtenáře vrátit studie *Aleny Marešové* a *Miroslava Scheinosta*. I když v ní převažuje empirická analýza, bylo by vrcholně nespravedlivé považovat ji za ztělesnění oněch durkheimovských statistik a předem ji tak pasovat do role jakéhosi otloukánka.

Náš vlastní příspěvek potom v kontextu zkoumání obav ze zločinu a percepce rizik informuje o reakcích české veřejnosti na vývoj kriminality, a to s důrazem na nedávný vývoj a na hypotézu o „normalizaci rizik“. V úvodu se přitom pokouší o napojení na další podoby soudobého kriminologického diskursu (spíše s důrazem na anglosaské zdroje) a chce zapojit do hry občas opomíjené inspirace z oblasti managementu rizik. Při pohledu z výšin sociologické teorie vypadá cokoli spojené s managementem tak trochu prakticistně a přízemně, lze však doložit, že vedle reakcí na Becka a Giddense už zasahují i do této sféry nové prvky módního „kulturalismu“.

V rámci naší nabídky bychom rádi otevřeli i některá nová témata. K aktuálnímu a dosud sociology prakticky neuchopenému problému domácího násilí se obrací článek o výzkumu *Simony Vymětalové*. I když jeho zřejmě nejatraktivnější složkou budou výsledky prvního rozsáhlejšího výzkumu na dané téma, je třeba ocenit i snahu o zachycení základního rámce soudobých úvah o daném jevu ve světě. *Pavol Frič* se v posledních letech systematicky věnuje zkoumání korupce a do čísla zpracoval část svých poznatků o často diskutované otázce korupce uvnitř policie.

Článek reprezentující výsledky práce týmu *Kazimíra Večerky* osvětluje na ojedinělém výzkumu problematiku delikventní mládeže. Lze jen doufat, že získávání tak bohatého a závažného materiálu nebude do budoucna záležitostí ještě obtížnější.

K ryze empirickým příspěvkům patří i studentský příspěvek *Radky Radimské* a *Jiřího Vinopala* k Sessarem připomenutým debatám o validitě indikátorů užívaných při výzkumu názorů veřejnosti na kriminalitu. Hodnota tohoto sdělení koreluje (nepřímo!) s tím, kolik času věnovala naše sociologie v boomu transformačních výzkumů řešení základních metodologických otázek.

Strukturu čísla dotváří přehledová stať *Zdeňka Karabce* k opakovaně diskutovanému tématu trestání, trestní politiky a rozvoje vězeňství. Přináší shrnutí současného stavu názorů i pokusů o praktické řešení doplněné vlastní ilustrativní sondou a kritickým zamyšlením.

S ohledem na relativně krátký čas, který jsme měli na přípravu čísla, nemá smysl poodkrývat či komentovat to, co dalšího jsme ještě chtěli zařadit, co ještě může v současné době česká sociologie a kriminologie nabídnout (další jednotlivé studie vyšly poměrně nedávno jak v *Sociologickém časopisu*, tak v *Czech Sociological Review*, viz též sborníky ze seminářů sekce sociální patologie MČSS). Spíše je namístě poděkovat všem autorům, kteří redakci nabídnutou šanci uchopili a s maximální péčí zpracovali své příspěvky. Jejich zhodnocení zůstává na čtenáři, vyjádření díků přísluší editorovi tohoto čísla.

Jiří Buriánek, hostující editor